

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บูเบอร์กล่าวว่า คำพูดแรกสุดของมนุษย์เป็นคำคู่ซึ่งมีอยู่สองคู่คือ คำคู่ฉัน-ท่าน และคำคู่ฉัน-มัน คำคู่บ่งบอกถึงความคิดของมนุษย์ว่ามีอยู่สองประเภทคือ ประเภท"ท่าน" กับประเภท"มัน" มัน เป็นสรรพนามบุรุษที่สาม หมายถึงวัตถุสิ่งของและมนุษย์ที่ประพฤติกินคู่จิตคู่ ท่าน เป็นสรรพนามบุรุษที่สองและหมายถึงพระเจ้า มนุษย์ทุกคนมีสมรรถณาวะอยู่ในตัว สมรรถณาวะนี้ก็คือความหมายถึงพระเจ้า เมื่อมนุษย์สนทนากันเกิดคำแทนตัวคือ "ฉัน" และ "ท่าน" ความหมายถึงพระเจ้าที่ซ่อนอยู่ในตัวมนุษย์จะปรากฏตัวออกมาเป็นจริงในปัจจุบัน มาเป็น"ท่านที่มีอยู่จริงในปัจจุบัน (actual you) เมื่อท่านที่มีอยู่จริงในปัจจุบันสัมพันธ์กับ"ท่านนิรันดร (eternal you)" ในความหมายว่า มีความสำนึกถึงอดีตภาวะของตัวเองว่าสัมพันธ์กับพระเจ้ามาตั้งแต่กำเนิดแล้ว ท่านที่มีอยู่ในปัจจุบันก็จะมีอยู่สมบูรณ์เต็มที่

ความสัมพันธ์ที่แท้จริงคือความสัมพันธ์ฉัน-ท่านนี้เอง เพราะแสดงว่ามีเสรีภาพฉันและท่านมีการกระทำโต้ตอบกันได้ ส่วนความเกี่ยวพันฉัน-มันไม่จัดเป็นความสัมพันธ์ เพราะฉันกระทำต่อมันได้ฝ่ายเดียว มันไม่มีโอกาสโต้ตอบ

จากอดีตจวบจนปัจจุบัน ศาสนายูดาห์และศาสนาคริสต์สอนมนุษย์ให้ตีค่าพระเจ้าเป็นเพียงมัน เพราะพูดถึงพระเจ้าด้วยคำสรรพนามว่า"พระองค์(He)" ตลอดเวลา มนุษย์ไม่ได้พบปะพระเจ้าจริงๆสักที ไม่ได้พูดคุยกับพระเจ้า เพราะมนุษย์เองไม่เปิดโอกาสให้ตัวเองและไม่เปิดโอกาสให้พระเจ้า มนุษย์จึงพากันเข้าใจว่าพระเจ้าเป็นของสูง แขนงลอยอยู่นอกโลก และได้แต่กล่าวถึงพระองค์ครั้งแล้วครั้งเล่า จนกลายเป็นว่าพระเจ้าอยู่ห่างมนุษย์เกินไปและทอดทิ้งมนุษย์ มนุษย์จึงต้องพยายามเข้าถึงพระเจ้า ด้วยการทำให้บริสุทธิ์เพื่อจะได้รับพระพรประทาน จนทอดทิ้งภาระหน้าที่ของตนในโลกนี้

บูเบอร์ต้องการบอกมนุษย์ว่ามนุษย์อยู่ในสังคม ภาวะการมีอยู่ของมนุษย์ก็คือสัมพันธ์กับสังคม มนุษย์จะทิ้งภาระรับผิดชอบที่มีต่อสังคม แล้วเอาตัวรอดเข้าหาพระเจ้าตามลำพังไม่ได้ ขณะอยู่ในสังคมมนุษย์มีความสัมพันธ์กับพระเจ้ามาตั้งแต่กำเนิดอยู่แล้ว ความหมายที่บูเบอร์ต้องการก็คือ มนุษย์จะต้องสำนึกถึงอดีตภาวะของตัวเองว่าสัมพันธ์กับพระเจ้าและสัมพันธ์กับสังคมด้วย จะทอดทิ้งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ได้

ความสัมพันธ์กับพระเจ้าหมายถึง มนุษย์จะต้องมีศรัทธาเชื่อมั่นว่า มีพระเจ้า
อยู่จริงในโลกนี้ ความสัมพันธ์กับพระเจ้า ความสัมพันธ์กับคนในสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์
กับสิ่งอื่นๆ เป็นไปพร้อมกัน มนุษย์ไม่จำเป็นต้องทิ้งโลกแห่งผัสสะ หันเข้าหาตัวเอง เพื่อ
บรรลุโลกหน้าซึ่งเป็นโมคติสุดโต่งเกินไป และมนุษย์ก็ไม่จำเป็นต้องยึดประสบการณ์เป็นหลัก
หรือเห็นว่าโมภพทั้งปวงไม่จริง การยอมรับว่ามนุษย์อยู่ในโลกนี้ และรักษาสภาพความเป็น
ปัจเจกภาพของตนเองไว้ได้ในโลกนี้ เป็นสิ่งที่บูเบอร์ต้องการ มนุษย์จึงจำเป็นต้องเผชิญหน้า
กับความจริงทุกอย่างในโลกนี้ แม้สิ่งนั้นจะสร้างความเจ็บปวดให้มนุษย์ก็ตาม มนุษย์ต้องเสี่ยง
และมีโอกาสเสี่ยงในขณะที่อยู่ในโลกนี้เท่านั้น มนุษย์ทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดด้วยการเผชิญหน้า
กับปัญหาทุกอย่าง แล้วมนุษย์จะค่อยๆ เกิดสมาธิ มีสติอยู่กับตัว ไม่หลงใหลโลกหน้า หรือคอย
แต่จะไปพบกับพระเจ้าในโลกหน้าต่อไป ในสภาพที่มนุษย์มีสติ มีสมาธิ กล้าเผชิญหน้า ปฏิบัติ
ภาระกิจของตนครบถ้วน และมีศรัทธาเชื่อมั่นในพระเจ้า ไม่ปฏิเสธพระเจ้า เท่านั้น มนุษย์ก็
คือพระเจ้าโดยสมบูรณ์ มนุษย์ไต่ยกฐานะตัวเองจากมันขึ้นเป็นท่านแล้ว มนุษย์จะไม่ยอมเผชิญ
สภาพความเป็นจริงและมองพระเจ้าเป็นวัตถุแห่งการเคารพบูชา จะมีฐานะเป็นเพียงมัน
~~.....~~ มนุษย์ชนิดนี้แม้จะมีเสรีภาพ ก็ไม่รู้คุณค่า
ของเสรีภาพ ไม่ยอมใช้เสรีภาพจากเจตจำนงของตน มุ่งไขว่คว้าหาสิ่งยึดเหนี่ยวที่ไม่มีตัวตน
ถ้าเขารู้ตัวว่าสารัตถะของเขาคือความสัมพันธ์ มิใช่ความเกี่ยวพันแล้วละก็ เขาจะพบพระเจ้า
ได้ในโลกนี้ ไม่จำเป็นต้องถอยห่างจากตัวเองไปหาโลกอื่น หรือหันหลังให้พระเจ้าเสียเลย

บูเบอร์พูดถึงพระเจ้าในโลกนี้ พูดถึงบุคคลอสมพัทธ์ (absolute person)
คนทุกคนเป็นพระเจ้า เพราะมีความหมายถึงพระเจ้าแฝงอยู่ ความหมายแฝงนี้จะปรากฏตัว
เป็นจริงเมื่อมนุษย์เผชิญหน้ากับความจริงทุกอย่างในโลก นั่นคือมนุษย์จะต้องมีความสามารถ
ใช้เจตจำนงที่มีอยู่ของคนออกมา และต้องไม่ขาดศรัทธาคือพระเจ้า ความสัมพันธ์ระหว่าง
มนุษย์กับพระเจ้าเป็นศูนย์รวมความสัมพันธ์ทั้งปวง มีความหมายว่า มนุษย์พาเอาโลกและ
ทุกสิ่งในโลก เข้าไปสัมพันธ์กับพระเจ้าด้วย มนุษย์มิได้ทอดทิ้งโลกแล้วเอาตัวรอดไปอยู่กับ
พระเจ้าแบบบูชาสอนของศาสนา นี่คือการมีเสรีภาพที่ถูกต้อง เพราะมนุษย์มีโอกาสตัดสินใจ
ยอมรับชะตากรรมที่ได้จากการตัดสินใจ และมีการตัดสินใจที่มีกรอบ คือมีความสัมพันธ์กับ
พระเจ้าเป็นรากฐาน ซึ่งเป็นที่รวมความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งปวงไว้ด้วย ความสัมพันธ์นั้น-ท่าน
ของบูเบอร์จึงมิได้จำกัดเสรีภาพของมนุษย์ มนุษย์มีเจตจำนงได้ และมีความดีที่ได้รับจาก

การมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าเป็นฐาน

ในสังคมปัจจุบัน คนรุ่นใหม่เกิดความรู้สึกสับสนในคำสอนของศาสนากับความเป็นจริงในชีวิต ในขณะที่ศาสนาสอนให้คนทำดี สภาพการณ์ทางสังคมไม่เอื้อให้มนุษย์ทำความดีตามที่ศาสนาต้องการ คนดีในสังคม กับ คนดีในศาสนา จะขัดแย้งกัน ไม่มีใครกดดันหาสาเหตุความขัดแย้งกันนี้ ต่างคนต่างหันหลังให้ศาสนาและเดินตามโลก บางคนหันหลังให้โลกสิ้นเชิงจนถึงการกิจในโลกนี้ไปสิ้น บูเบอร์เสนอทางสายกลางให้แก่คนสองประเภทนี้ ด้วยหลักความสัมพันธ์ เสรีภาพของมนุษย์อยู่ที่ความสัมพันธ์นี้เอง มนุษย์กับพระเจ้าร่วมมือกันสร้างความก้าวหน้าด้านดีให้แก่โลก มีใช้พระเจ้าสร้างมนุษย์หรือสร้างเจตจำนงของมนุษย์ข้างเดียว มนุษย์ทำผิดได้ และไต่บาปให้ตัวเอง ตลออีกจนไต่บาปให้โลกได้ด้วยความสัมพันธ์

สิ่งที่ควบคุมมากับการใช้เจตจำนงของมนุษย์ก็คือ ชะตากรรม(fate) เมื่อมนุษย์ตัดสินใจทำอะไรลงไปแล้ว ย่อมหมายความว่ามนุษย์มีเสรีภาพ สิ่งที่ตามเสรีภาพมาก็คือชะตากรรม มนุษย์ไม่รู้ว่าผลที่ตามมาหลังการตัดสินใจของตัวนั้นเป็นเช่นไร แต่มนุษย์ก็เต็มใจรับผิดชอบการกระทำนั้น การที่มนุษย์เสี่ยงเพื่อชะตากรรมมิใช่สิ่งเลวร้าย หรือแสดงว่าเสรีภาพของมนุษย์ไร้คุณค่า ตรงข้าม กลับเป็นสิ่งสนับสนุนว่ามนุษย์มีเสรีภาพอย่างแท้จริง

ความสัมพันธ์นี้-ท่านประยุกต์ใช้ไต่กับสังคม ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ถ้าต่างฝ่ายต่างคิดว่าคนในสังคมทุกคนมีความสามารถแฝงอยู่ในตัว เราต้องให้โอกาสโอกาสเขาแสดงความสามารถ เท่านั้นก็จะลดความขัดแย้งในสังคมลงได้ ความสัมพันธ์นี้-ท่านเน้นให้มนุษย์มองเห็นความสามารถในตัวผู้ที่เราสัมพันธ์ด้วย ทั้งสองฝ่ายมีโอกาสกระทำการต่อกัน

ความสัมพันธ์นี้-ท่านเมื่อใช้ในวงการศาสนา ฝ่ายที่เคร่งศาสนาจะรู้จักพระเจ้าก็ขึ้นว่า พระเจ้ามีช่องทางสัมพันธ์ที่มนุษย์จะพบได้ในโลกหน้า มนุษย์พบพระเจ้าได้ในโลกนี้ และตัวมนุษย์เองก็เป็นพระเจ้าได้ในโลกนี้ มนุษย์จะไม่มั่งงาย ไม่เคร่งศาสนาจนกลายเป็นคนอ่อนแอ หนีโลก และมนุษย์จะไม่ปฏิเสธพระเจ้า แต่จะรู้ว่าพระเจ้าอยู่ใกล้ตัวมนุษย์ มนุษย์ต้องสู้โลกด้วยตัวเอง แล้วพระเจ้าจะมาปรากฏตัวให้มนุษย์ได้เห็นเองด้วยความรู้สึก ทั้งคนฝ่ายเคร่งศาสนาและฝ่ายปฏิเสธพระเจ้าจะหันมาเข้าใจกัน และเข้าใจคำสอนของศาสนาได้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน

ความสัมพันธ์นี้-ท่านจะช่วยประสานความแตกต่างกันระหว่างคนในสังคม

ให้เดินไปพร้อมกัน สร้างความก้าวหน้าให้สังคม โดยที่มนุษย์แต่ละคนไม่สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ตรงข้าม บัจเจกภาพของแต่ละคนจะเสริมสร้างกัน และสร้างความสามัคคีให้สังคมสืบไป

ความสัมพันธ์นั้น-ท่านประยุกต์ใช้ได้ดีที่สุดในเรื่องของการเรียนการสอน กล่าวคือ ครูผู้สอนจะต้องคิดอยู่เสมอว่ามนุษย์มีทั้ง เสรีภาพและไม่มีเสรีภาพเพราะมนุษย์อยู่ในสังคม มนุษย์รู้จักตัวเอง ได้ก็ด้วยการมีความสัมพันธ์กับคนอื่น มนุษย์จึงเกี่ยวข้องกับสิ่งสัมพันธ์และสิ่งสัมพันธ์ เรื่องของการศึกษามีพื้นฐานอยู่บนจริยศาสตร์ของบูเบอร์ที่ว่า "คนก็ไม่จำเป็นต้องฉลาดหรือมั่นคงในศาสนา หรือปลีกตัวไปฆ่าเพื่อบุพรตอย่างฤาษี แต่เป็นคนบริสุทธิ์ซึ่งมีไคท์หมาย ความว่าไม่ถูกแตะต้องเลย แต่มีเอกภาพ ท่องเที่ยวไปในโลกกับพระเจ้า มีส่วนร่วมในชีวิตกับคนรอบตัว และยกระดับชีวิตคนเหล่านั้นขึ้นเป็นพระเจ้า" เมื่อนำหลักความสัมพันธ์และหลักจริยศาสตร์ของบูเบอร์มาใช้ในการศึกษาก็จะได้ว่าครูผู้สอนจะต้องเข้าใจว่าทุกชั้นเรียนย่อมประกอบด้วยคนหลายลักษณะนิสัย หลายสติปัญญา หลายอารมณ์ และความสามารถแตกต่างกัน จึงต้องสอนระเบียบวินัยให้เด็กก่อน จากนั้นวางจุดมุ่งหมายของการสอนไว้ที่มุ่งให้เด็กเกิดความรับผิดชอบจากความพร้อมส่วนลึกของจิตใจพร้อมทั้งคอยโต้สถานการณ์รอบตัวได้ โดยสอนจากสิ่งภายนอกที่มองเห็นและสัมผัสได้ซึ่งจะเป็นสะพานให้มนุษย์ค่อยๆ หันเข้าหาตัวเอง โดยอัตโนมัติ พยายามวางรากฐานและสร้างความเป็นตัวของตัวเองในสังคมให้เกิดขึ้นอย่างจริงจังในตัวเด็ก เด็กจะไม่เกิดความสับสน จะค่อยๆ เกิดความสงบขึ้นภายในตัวซึ่งจะมีความสำคัญต่อการสถาปนาความสงบส่วนรวม ความสงบนี้สร้างความสำนึกถึงอดีตภาวะให้เกิดขึ้น แก่จิตใจเด็กว่ามีความสามารถแฝงอยู่และความสามารถนี้จะปรากฏตัวออกมาเมื่อมีความสัมพันธ์กับสิ่งรอบตัว ครูผู้สอนจะต้องไม่วางตัวเป็นเจ้าของลัทธิหรือนักวิชาการ ครูจะต้องมองโลกด้วยสายตาของความเป็นจริง ไม่ยึดเยี่ยเด็กให้คลึงตามใจคิดซึ่งยากที่จะเป็นจริงได้ ฝ่ายนักเรียนก็ต้องไม่ทำตัวเป็นผู้ถูกครูสร้าง ต้องรู้ความสามารถแฝงของตัวเองและเข้าใจด้วยว่ามนุษย์จะทำงานตรง ไปสู่ความสมบูรณ์ของตัวเองได้ก็ด้วยการอยู่ด้วยกันกับคนอื่นเท่านั้น ที่น่าสนใจยิ่งก็คือการสอนศีลธรรมให้ เข้ากับการศึกษาทางโลก บูเบอร์เสนอความคิดที่น่าสนใจมากกว่าครูจะต้องรู้ว่ามนุษย์เราไม่สามารถมีอยู่ได้โดยไม่มีความคิดเลย แต่ควรสอนให้เด็กตกลงใจที่จะ "ไม่ทำความคิดมากไปกว่านี้" เพื่อจะได้มีชีวิตอยู่อย่างปรกติชน สรุปแล้วความสัมพันธ์เมื่อใช้กับการศึกษาแม้ว่าจะ เป็นความซึ่งกันและกันที่ยังไม่สมบูรณ์เพราะครู เป็นฝ่าย

เข้าใจเด็กมากกว่าเด็กเข้าใจครู ก็จัดว่ามีคุณค่าเพราะชี้ทางให้มนุษย์อยู่กลางระหว่างสิ่งที่เป็นอุดมคติและความเป็นจริงในชีวิต และมองผู้อื่นด้วยสายตาเดียวกัน นี่คือการประยุกต์หลักความสัมพันธ์ของบูเบอร์ เข้ากับการศึกษาและการเรียนการสอน

วิจารณ์ความคิดของบูเบอร์

ความคิดเรื่องพระเจ้าและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า หากพิจารณาอย่างผิวเผินแล้วจะดูเหมือนว่าเป็นความคิดใหม่ แต่จริงๆ แล้วนักปรัชญาแห่งศาสนาคริสต์ก่อนหน้าบูเบอร์ได้เคยคิดกันมาแล้ว เพียงแต่มิได้เสนอความคิดจริงจัง เพราะนักปรัชญาสมัยนั้นยังไม่รู้จักวิธีอธิบายความคิดอย่างเหมาะสม แต่โดยส่วนลึกแห่งจิตใจ นักปราชญ์พวกนั้นล้วนเข้าใจศาสนาคริสต์ตามแนวเหตุผล ซึ่งรวมถึงมีความคิดปฏิรูปท่านองเกี่ยวกับบูเบอร์มาแล้วก่อนหน้าบูเบอร์เสียอีก

ในฐานะที่ผู้วิจัยมิใช่คริสตศาสนิกชน แต่สนใจปัญหาความขัดแย้งระหว่างคำสอนของศาสนากับความเป็นจริงในชีวิต และพยายามหาคำตอบเพื่อเป็นแนวทางป้องกันเยาวชนรุ่นใหม่มิให้ละทิ้งศาสนา หรือตรงข้ามก็คือเก็บกักตัวเอง หมกมุ่นอยู่กับตัวเอง ซึ่งเป็นการเอาศาสนามาเป็นทางออกเมื่อประสบปัญหาชีวิต ก็จะขอวิจารณ์บูเบอร์ตามความคิดเห็นของผู้วิจัยพอสังเขปว่า

บูเบอร์หรือจะกล่าวให้ถูกต้องกว่านี้ว่าผู้แปลหนังสือ "ฉันและท่าน (I and Thou)" ใช้คำไม่คงที่ โดยเฉพาะคำสำคัญคือ "ท่าน (You)" แรกสุดผู้แปล ใช้คำ ท่านนิรันดร (the eternal You) หมายถึงพระเจ้าผู้เป็นศูนย์รวมความสัมพันธ์ทั้งปวง และใช้คำ ท่าน (You) หมายถึงพระเจ้าระดับบุคคล แต่ในเวลาเดียวกันผู้แปล ก็ใช้คำ ท่าน หมายถึงพระเจ้าสูงสุดในบางครั้งด้วย ตอนท้ายของหนังสือบูเบอร์ระบุว่า ท่าน เป็นคำเฉพาะตัวของเขาที่เขาใช้เรียกพระเจ้า กระนั้นผู้แปลก็ยังใช้คำ "พระเจ้า (God)" สลับไปด้วย การตีความความคิดของบูเบอร์จึงกินเวลานาน ประกอบกับบูเบอร์เขียนหนังสือเล่มนี้ในท่านองสมุคบันทึก เป็นตอนๆ ความคิดของบูเบอร์จึงไม่เป็นระเบียบ

แม้ความคิดของบูเบอร์จะเคยมีผู้คิดกันมาก่อนแล้วคือความคิดที่ว่ามนุษย์คือพระเจ้า นักปราชญ์เหล่านั้นก็ยัง ไม่รู้จักวิธีอธิบายความคิดอย่างเหมาะสมได้ บูเบอร์มีความสามารถมากที่ค้นพบวิธีนั้น และความคิดนี้สร้างคุณค่าให้แก่ปรัชญาของบูเบอร์มาก เพราะความเป็นพระเจ้า

ที่บูเบอร์กล่าวถึงก็คือความสามารถที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์ด้วยกัน เป็นการยกย่องมนุษย์ให้สูงส่งขึ้น สร้างกำลังใจและความมั่นใจในชีวิตให้แก่ผู้ที่กำลังประสบชะตากรรมแม้ผู้นั้นจะมีชีวิตคริสตศาสนิกชนก็ตาม

บูเบอร์เสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาว่าลดคุณค่าของพระเจ้าลงมาซึ่งผู้วิจัยคิดว่าบูเบอร์มิได้กระทำเช่นนั้น ตรงข้ามบูเบอร์กลับชี้ให้เห็นภาระหน้าที่อันสมบูรณ์ของพระเจ้าในโลกนี้ หากจะตำหนิบูเบอร์ก็ควรตำหนิตรงที่ว่าบูเบอร์มองโลกในแง่ดีเกินไปที่ให้ธรรมชาติในโลกมีความหมายถึงพระเจ้าด้วยกัน เช่น ให้คนไม่มีความสัมพันธ์กัน-ทานกับมนุษย์ได้ ซึ่งแสดงว่าคนไม่มีความสำนึก จึงตอบสนองมนุษย์ได้ แม้จะตอบสนองด้วยวิธีที่ต่างจากมนุษย์ก็ตาม ที่น่าหนักใจยิ่งกว่านี้ก็คือ คำว่า"ธรรมชาติ"ของบูเบอร์มีความหมายกว้างเพียงใด เราคิดได้ใหม่ว่าบูเบอร์ใจกว้างถึงกับยอมให้สรรพสัตว์ในโลกมีความสำนึกสัมพันธ์กับมนุษย์ได้ และมีความหมายถึงพระเจ้าด้วยกัน

บูเบอร์ฉลาดที่ยังคงรักษาความหมายของพระเจ้าตามคติเดิมไว้ เพียงแต่เปลี่ยนให้พระเจ้าเดินทางจากสวรรค์ลงมาอยู่กับมนุษย์และสร้างงานร่วมกับมนุษย์ให้มนุษย์อบอุ่นใจและพร้อมที่จะช่วยตัวเองเพื่อให้ได้พบพระเจ้าและมีชีวิตพระเจ้าตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ซึ่งยากที่จะกล่าวได้ว่าบูเบอร์ลดทอนคุณค่าของพระเจ้าลง

ที่น่าประหลาดใจมากก็คือบูเบอร์มองมนุษย์ตามความเป็นจริงของโลก คือชี้ให้เห็นว่าธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งดีและชั่ว มนุษย์จะต้องไม่มองเพื่อนมนุษย์ด้วยกันด้วยสายตาของนักอุดมคติคือหวังให้มนุษย์ดีเลิศ สะอาด บริสุทธิ์ จนมนุษย์เกิดความคับแค้นใจ ประมาณไม่ถูกกว่าเท่าใดจึงจะเรียกได้ว่า"ดี"ตามบัญญัติของศาสนา ทั้งๆที่การกระทำบางกรณีตัดสินได้ด้วยเพียงคำ"ควร" "ไม่ควร"เท่านั้น ไม่จำเป็นต้องตัดสินด้วยคำว่า"ดี""ชั่ว"ให้เกิดขาดลงไป

ท้ายสุดวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ตั้งจุดมุ่งหมายของการวิจัยไว้ว่า ต้องการวิจัยว่าความสัมพันธ์กัน-ทานของบูเบอร์เป็นอุปสรรคขัดขวางการใช้เสรีภาพของมนุษย์หรือไม่ คำตอบที่ได้รับก็คือ ทั้งขัดขวางและไม่ขัดขวาง สรุปได้ว่า มนุษย์มีเสรีภาพที่มีขอบเขตอยู่ในความสัมพันธ์กับมนุษย์และกับพระเจ้า มนุษย์จะไม่มีศาสนาหรือไม่นับถือพระเจ้าไม่ได้ เพราะโดยส่วนลึกแห่งจิตใจ มนุษย์ต้องการสิ่งยึดเหนี่ยวซึ่งในศาสนายูดาห์และศาสนาคริสต์สิ่งที่เป็นที่พึ่งของมนุษย์ก็คือ"พระเจ้า"

แต่ผลพลอยได้จากงานวิจัยเรื่องนี้ซึ่งผู้วิจัยคิดว่า เป็นสิ่งมีคุณค่าเกินจุดมุ่งหมายของ การวิจัยด้วยซ้ำก็คือ บูเบอร์ให้แนวทางประนีประนอมความขัดแย้งระหว่างคำสอนของศาสนา กับความเป็นจริงในชีวิต บูเบอร์แบ่งพระเจ้าออกเป็นสองระดับ คือพระเจ้าระดับบุคคลกับ พระเจ้าสูงสุด ซึ่งถ้าพิจารณากันให้ลึกซึ้งแล้วจะพบว่า นี่คือการแบ่งแนวทางความประพฤติ ของมนุษย์ออกเป็นสองระดับคือระดับความดีโลกียะและระดับความดีโลกุตระ ในระดับความ ดีโลกียะ มนุษย์ต้องเผชิญหน้ากับโลกและสู่ความจริงทุกอย่างในชีวิต จะยอมแพ้ไม่ได้ มนุษย์ จะต้องมองโลกด้วยสายตาที่เป็นจริงและเดินหน้าต่อสู้ ในเวลาเดียวกันมนุษย์ต้องเชื่อว่า มีพระเจ้าอยู่ ส่วนระดับความดีโลกุตระ มิใช่มนุษย์บรรลุถึงระดับนี้ได้ด้วยการตั้งจุดมุ่งหมาย ไว้ว่าจะมีชีวิตอยู่ในสวรรค์ให้ได้ แล้วมุ่งหน้าเข้าหาตัวเอง ทำตัวให้บริสุทธิ์จุดสิ่งของใน ตัวเองด้วยการบำเพ็ญสมาธิตลอดชีวิต บูเบอร์ถือว่าการที่มนุษย์จะไปมีความดีระดับโลกุตระ ได้นั้น ทุกคนจะต้องผ่านความดีระดับโลกียะก่อน หากมนุษย์ข้ามขั้น จะกลายเป็นว่ามนุษย์ ละเลยหน้าที่และความรับผิดชอบของตัวในโลกนี้ มนุษย์ฉลาด หลบหนีความจริง และไม่ต่อสู้ เมื่อเกิดปัญหา มนุษย์จะถอยหลังหันเข้าหาตัวเอง บังคับตัวเองไม่ให้โต้ตอบ แล้วเข้าใจว่า นี่คือการเดินทางไปสู่โลกโลกุตระ อันที่จริงแล้ว เพียงมนุษย์ดำรงชีวิตโลกโดยสมบูรณ์แล้ว เท่านั้น พระเจ้าก็จะมาอยู่ใกล้ชิดมนุษย์ มาร่วมสร้างงานกับมนุษย์ เมื่อมนุษย์กล้าเผชิญหน้า กับคนในสังคม มนุษย์เป็นพระเจ้า และพบพระเจ้าด้วยกันแล้ว ไม่มีใครตำหนิว่าใคร นี่คือการลดช่องว่างความขัดแย้งระหว่างคนในสังคมได้ทางหนึ่ง เพราะความหมายที่บูเบอร์ ให้ไว้ว่าทุกสิ่งมีความหมายถึงพระเจ้าแฝงอยู่ และความหมายนี้จะมาปรากฏตัวเป็นจริงใน ปัจจุบันได้ต่อเมื่อมนุษย์กล้าเผชิญหน้า หลักความสัมพันธ์ฉัน-ท่านของบูเบอร์จึงเด่นและคูมี คุณค่าก็ตรงที่ช่วยประสานความขัดแย้งระหว่างคำสอนของศาสนากับความเป็นจริงในชีวิต มากกว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับเสรีภาพโดยตรง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ด้านทฤษฎี อาจารย์วิจัยต่อไปได้ว่าหลักความสัมพันธ์ฉัน-ท่านแสดงว่าบูเบอร์พยายามเข้าใจและตีความคัมภีร์ไบเบิลในแนวใหม่อย่างไร
๒. ความหมายของชะตากรรมกับบาปกำเนิดมีว่า บาปกำเนิดเป็นมรดกความผิดจากบรรพบุรุษที่มนุษย์ได้รับมา ส่วนชะตากรรมของบูเบอร์เกิดควบคู่มาพร้อมกับเสรีภาพ เมื่อมนุษย์ตัดสินใจ ชะตากรรมจะต้องติดตามมนุษย์มาทันที ชะตากรรมนี้เป็นผลจากบาปกำเนิดที่บรรพบุรุษมนุษย์กระทำไว้หรือไม่ ผลจากการวิจัยเรื่องนี้อาจช่วยให้เข้าใจความคิดของบูเบอร์ในแง่มุมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับศาสนายูดาห์และศาสนาคริสต์ลึกซึ้งยิ่งขึ้น จะช่วยให้เยาวชนปัจจุบันที่ปฏิเสธศาสนาได้เข้าใจศาสนาในแนวทางที่ถูกต้อง และลบลอคติที่ว่าศาสนาเข้าไม่ได้กับชีวิตจริงในสังคมปัจจุบันลงได้บ้าง
๓. บูเบอร์กล่าวว่าคนก็มีใช้หมายความว่า เป็นคนบริสุทธิ์ล้วนๆผู้ชาย แต่เป็นผู้ที่มีทั้งความดีและความชั่วอยู่ในตัว น่าจะได้มีการวิจัยด้านจริยศาสตร์เพิ่มเติมว่า "ดี" "ชั่ว" ของบูเบอร์เป็นอย่างไร จะเป็นไปได้ไหมว่าบูเบอร์เป็นพวกนิยมความรุนแรงแบบนิตเช่และหากมนุษย์ จะใช้วิธีการรุนแรงเพื่อบรรลุเจตจำนงของตัว บูเบอร์จะประณามหรือไม่
๔. ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหลักความสัมพันธ์ของบูเบอร์มีวิธีการนำไปสู่ความสำเร็จคล้ายหลักของลัทธิปฏิบัตินิยม คือเน้นการปรับปรุงที่วิธีการ น่าจะมีการวิจัยต่อไปว่า บูเบอร์เน้นวิถีทางมากกว่าผลใช้หรือไม่ ในขณะที่ลัทธิปฏิบัตินิยมคุณผลก่อนแล้วจึงประเมินค่าของวิธีการได้ สำหรับบูเบอร์ไม่ต้องมองผล มองแค่วิธีการก็ใช้ได้แล้วใช้หรือไม่
๕. บูเบอร์เน้นความสำคัญของบทสนทนา มาก น่าจะได้มีการค้นคว้าศึกษาปรัชญาภาษาและตรรกวิทยาของบูเบอร์อย่างจริงจังต่อไป
๖. หลักความสัมพันธ์ของบูเบอร์เน้นเอกภาพของความสัมพันธ์ น่าจะมีการวิจัยว่าจะนำเอาหลักนี้ไปใช้กับสังคมได้อย่างไร เสนอตั้งเป็นทฤษฎีปรัชญาสังคมเพื่อป้องกันและประสานรอยร้าวอันอาจเกิดขึ้นได้จากคนจำนวนมากมาอยู่ร่วมกัน
๗. ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า แม้จะพูดถึงพระเจ้าของศาสนายูดาห์และศาสนาคริสต์ เราก็อาจเก็บความคิดหลักของบูเบอร์มาพิจารณาบางแง่มุมของศาสนาพุทธได้บ้างว่า จะไม่ให้ความเป็นจริงในชีวิตกับคำสอนของศาสนาขัดแย้งกันได้อย่างไร

๘. ความคิดของบูเบอร์มีแนวคล้ายคลึงกับศาสนาพุทธหลายเรื่อง เช่น บูเบอร์ยอมรับว่ามนุษย์ต้องมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ คนรอบตัว และพระเจ้า ในขณะที่เดียวกัน บูเบอร์ก็ไม่ปฏิเสธมีเจกภาพของมนุษย์ นั่นคือ มนุษย์มีสมาธิได้ แต่ต้องเป็นสมาธิที่ได้จากการมีความสัมพันธ์แล้วเท่านั้น บูเบอร์กล่าวไว้ช่วงหนึ่งว่า หลังจากสัมพันธ์กับพระเจ้ายกยการสวคมนต์แล้วมนุษย์ต้องเงียบ หมายถึง ไม่พูด ไม่สวคมนต์ แม้แต่คิดจะพูดก็ไม่พูด เป็นความเงียบที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงพระเจ้าโดยแท้จริง ช่วงนี้เองอาจเรียกได้ว่าเป็นสมาธิของบูเบอร์ สมาธินี้รวมเอาสารพัดความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีอยู่เข้าไว้ด้วยกัน น่าจะลองวิจัยดูต่อไปว่า สมาธินี้ต่างจากสมาธิของศาสนาพุทธอย่างไร ทั้งทางด้านวิธีปฏิบัติและภาวะที่อยู่ในสมาธิ

๙. ในแง่ของศาสนาคริสต์ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้กึ่งความคิดหลักและความคิดของบูเบอร์ที่เกี่ยวข้องกับข้อสมมุติฐานมาเสนอเท่านั้น ความคิดนอกเหนือจากนี้ของบูเบอร์น่าสนใจยิ่งนัก สมควรที่จะได้มีการศึกษาค้นคว้าความคิดของบูเบอร์ในทุกแง่ทุกมุม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย